

## Bohuslav Balbín: Rozmanitosti z historie Království českého

Vydání této zajímavé publikace je především zásluhou známého biologa a filozofa Stanislava Komárka, který napsal asi 20stránkový úvod a komentoval řadu biologických údajů (vyznačeno v knize barevně). Ke glosování geologických otázek si přizval dalšího známého přírodovědce Václava Cílka (vyznačeno jinou barvou).

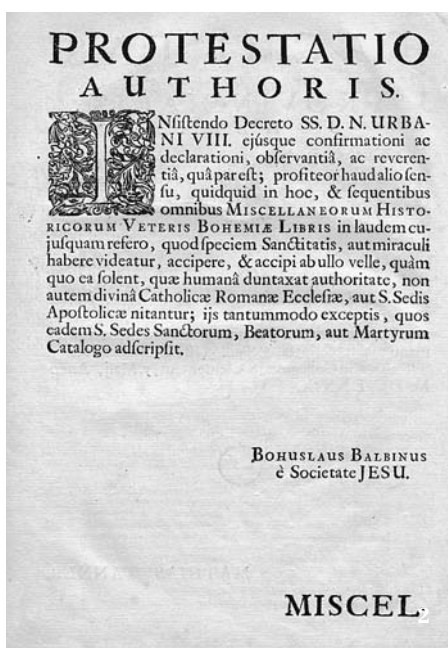
V úvodu S. Komárek představuje osobu jezuity Bohuslava Balbína (1621–1688) stručným životopisem, ve kterém zdůrazňuje jeho češství a přibližuje ho také jako mimořádně vzdělaného přírodovědce, geologa, botanika, zoologa, především ale ornitologa. Při této příležitosti znovu zmiňuje osobnost zřejmě prvního českého ornitologa Jana Viktorína, tehdy nejlepšího znalce české ornitofauny (poprvé tomu bylo v knize Ptáci v Čechách v letech 1360–1890 aneb tajemství rytíře von Sachera-Masocha, vydané rovněž Nakladatelstvím Academia v r. 2007). Závěrem životopisu vyslovuje při porovnání některých prací Jana Amose Komenského a B. Balbína takřka kacířskou myšlenku o tmářství prvně jmenovaného, zatímco Balbína pokládá za nedoceněnou „velkou postavu minulosti, jichž nemáme na rozdávání.“

Také Václav Cílek obdivuje Balbínovu praktickou znalost české krajiny a pokládá ho za skutečného českého poutníka, možná většího, než byl Karel Hynek Mácha. Obdivuje i jeho schopnost integrovat údaje z různých disciplín – geologie, botaniky, zoologie, historie a teologie – do jednoho celku, a poněkud ho kritizuje pouze za přílišnou důvěřivost k ústním zdrojům.

Název knihy Rozmanitosti z historie Království českého skutečně plně odpovídá jejímu obsahu. Jde o obrovský soubor rozmanitostí rozdělených do 72 kapitol. Protože Živa je časopis přírodovědný, je v této recenzi věnována pozornost jen živé přírodě (nejde ovšem o recenzi v pravém smyslu slova, ale o komentovaný výpis zajímavostí). Čtenář tak přijde o údaje geografické (snad nejzajímavější je první pokus Karla IV. o spojení Dunaje s Vltavou – občasné současné tendence tedy nejsou ani zdaleka nic nového), geologické, archeologické nebo historické. Nedožví se ani o kvalitě českého piva, o sklářství, rybníkářství, lázních či léčivých pramenech.

### České perly

V souvislosti s bohatstvím králů a významných šlechticů píše Balbín i o perlách, z nichž mnohé kvalitou přirovnává k orientálním. V jejich bohatství je nejznámější řeka Otava. Místní v létě vyhazují hromady škeblí a vybírají z nich perly. Tzv. nezralé házejí kachnám, a pak je sbírají, když prošly kachním žaludkem a získaly lesk. Škeble ovšem otvírali opatrně a živé je vrace-li do říčního řečiště, aby znovu rodily. Popisuje i zvláštní chování perlorodek. Po navrácení do řeky se následujícího dne



### 1 Bohuslav Balbín (1621–1688).

Orig. F. M. Pelcl, Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Erster Theil (1773)

2 Ukázka z původního latinského vydání díla B. Balbína Miscellanea Historica Regni Bohemiae (1679)

vždy shromáždí v hromadách uspořádaných obvykle do kruhu. O takovém chování perlorodek není dnes nic známo. Všiml si i toho, že jemné hladké škeble bez hrbole perly neobsahovaly, zatímco hrboilaté nesouměrné a ošklivé ano. Vybízí i k tomu, aby Otava a Vltava byly usilovně chráněny, neboť na Vltavě byl svědkem, jak utáboření vojáci s místními výrostky škeble při hledání perel násilím roztrhávali a způsobili tak škody za mnoho tisíc zlatých.

S obdivem mluví o okázalých lovech, ale i o zápasech desítek dvojic kohoutů a dvojic psů, které popisuje jako nádherou podivanou končící až smrtí jednoho z nich. Současně zmiňuje zahrady císaře Rudolfa a Viléma, pro které bylo zahradnictví potěšením, a kteří prý spolu v tomto směru doslova soupeřili. V jejich zahradách rostly olivy, palmy, jabloně „granátové“ aj.

### Balbín jako botanik

Hodně místa je v knize věnováno rostlinám a stromům. Množství údajů převzal od Mattioliho, s jehož latinskou nomenklaturou nakládá poněkud svévolně a nevyvaruje se ani chyb. Šafrán podle Balbína rostl volně v horách, prý vynikal svou jakostí a sbíral se ve velkém množství. Údaj o čerstvém zázvoru vykopávaném údajně v Brdech a přinášeném plnými koši do Prahy se asi týkal árónu plamatého (*Arum maculatum*), který byl zřejmě sbíráním vyhuben. Českým olivovníkem nazývá hlošinu úzkolistou (*Elaeagnus angustifolia*), v Čechách jen sázenou nebo zplnělou. Kaštanovníkem jedlým (*Castanea sativa*) byl proslulý Chomutov, podivné je však tvrzení, že s velkým výnosem se roubuje na duby. Na rozdíl od současnosti byl velice rozšířeným stromem jeřáb oskeruše (*Sorbus domestica*). Mísí dohromady řešetlák počistivý (*Rhamnus cathartica*) a krušinu olšovou (*Frangula alnus*), kdy různá stadia zbarvení plodů má za různé plody – v zeleném a nazlátlém stadiu sloužily tehdy malířům k získání příslušných barev uchovávaných mnoho let v malých měchýřcích. V souvislosti s výrobou barev se zmiňuje o zániku pěstování mořeny barvířské (*Rubia tinctorum*), jejíž pole se kdysi rozkládala do velkých šířek. O střemši (*Prunus padus*) píše jako o něčem mezi stromem a křovím a nedovede ji pojmenovat latinsky, zřejmě proto, že není uvedena ani v Mattioliho herbáři. V našich lesích zmiňuje kleny, které nazývá *Platanus*, platany však u nás planě nerostou, a také druh *Pinaster*, což rozhodně nemůže být jihoevropská borovice přímořská (*Pinus pinaster*). I dýním a melounům se v Čechách dařovalo dobře, i když o melounech píše jako o nezdravých a dýně si získaly špatnou pověst vinou úmrtí krále Rudolfa I., kterou mu způsobila jejich přehnaná konzumace ve vojenském ležení u Horažďovic. Už tehdy byl vyhlášený malínský křen od Kutné Hory a pražská ředkev, obojí s ostrou chutí. České švestky, vysušené a ztvrdlé ohněm, se vyvážely ohromnými vozy do sousedních zemí, stejně jako hrušky koženáče. Podobně tak se vyvážel puškvorec rostoucí v obrovském množství na rybnících.

### Ryby a jejich lov

Čechy podle Balbína díky lahodným vodám oplývají chutnými rybami. Na jedné hostině bylo napočítáno 22 druhů ryb pocházejících jen z řeky Otavy. Podrobně a pravdivě popisuje příběh lososů připlouvajících do Čech Labem a zřejmě upřesňuje jejich cesty. Vyhýbají se všem přítokům, včetně Ohře, a jejich hejna se rozdělí teprve u Vltavy. Nezaleknou se jezů, proplovávají středem Prahy a jen málo jich vplouvá do Berounky a Sázavy. Vltavou putují až do Týna nad Vltavou, častěji ale míří do Střely, a hlavně do Otavy (do Luž-

nice nevplouvají, neboť je špinavá), kde plodí potomstvo nazývané strdlíčky (rybáři je nakládají do slané nálevy), vracejí se zpět do moře. Lososi, kteří zůstanou ve Vltavě, pronikají v malých počtech až k jejímu prameni. Lososi z Labe míjejí Jizeru, Cidlinu a další toky a míří do obou Orlic až k jejich pramenům. Lososí maso se liší v závislosti na roční době – zjara má barvu fialek, když začnou kvést růže, mění se do růžova, a když je bledé, je bez chuti.

Z ostatních ryb není podle Balbína žádná lahodnější než labský kapr, především od Nymburka. I ten mění barvu jako losos; jednou je nafialovělý, jindy růžový. Co se týče jeseterů, velké až obrovské kusy se loví v létě na Labi, zejména v Litoměřicích. Tam, u Ústí nad Labem i jinde se ve velkém počtu chytají mihule (česky zvané nejnoky), tedy m. říční, jinde na Labi i menší m. potůčnická (česky mihule), které mají velmi příjemnou chuť. Parmy se prý náhle objevily až za panování Karla IV., což ale zřejmě není pravda. Jako zlatý hřeb uvádí drobné ryby vydávající zvuk – piskoře, zdržující se v říčním písku.

Balbín dělí ryby na cizí, které připlouvají z moří, kam kromě lososa, jesetera a mihule říční řadí i další mihuli, česky zvané lampryda (m. mořská) a mylně také sumce. Z ostatních vzácných mořských ryb zmiňuje rybu po slovansku zvanou jež – placku pomořanskou, dále druh *Passer*, český Matky Boží ryba – platýse bradavičnatého, a také *Huso*, český vizinu – vyzu velkou, což je další omyl, neboť ta žije nejbližší v Dunaji. Druhou skupinu tvoří ryby domácí, které se rodí přímo v řekách. Vyjmenovává všechny známé a mezi nimi i úhoře, nakupované a vysazované v řekách a rybnících, zvláště bahnitých, kde se množili tak dobře, že je místy nebylo možné odstranit (úhoři se ale třou v moři). Uvádí i pstruha lososového, asi p. mořského, což zřejmě je opět nepravdivé. Pečlivě vyjmenovává i další ryby, mezi nimi štika, o níž se někteří rybáři domnívají, že se rodí v bahně, podobně jako úhoři a líní. Vedle českého kapra rozeznává i kapra jalového, který nemá ani mlíčí, ani jikry (zřejmě nedospělé kusy). Královskými kapry byli označováni jedinci jen se dvěma řadami šupin, tedy dnešní lysci. Kdysi bylo zvykem, že urození rodiče zavěšovali ročním kaprům kolem úst nebo na ocas prsteny nebo kroužky z jiného kovu, když se jim narodil syn (při této příležitosti se sázely i hrůšně nebo jabloně). Balbínovi údajně jistý rytíř v r. 1644 ukázal 8 kaprů, které označil otec při jeho narození, a kteří již měli přes 40 let. Následují ryby s nohama – raci, lovení pro lahodné maso, a to nejen ve vodě, ale i na souši, kam v noci vylézají, aby se napásli (bajka, která se držela až donedávna). Jmenuje i nejmenší ryby zvané ovesničky (nejmenší jako zrnka ovesa – slunka obecná), které se jedí lžičkami vařené nebo smažené na másle, což je pokrm z nejlahodnějších.

### Čtvernožci podle Balbína, jejich lov a obory

Králové i nejbohatší české rody zřizovali četné obory, aby nebylo nutné při lovu pátrat v lesích. Rudolf II. si oblíbil zejména Královskou oboru v Praze, kde vedle běžné zvěře choval i buvolu a asijské



ovce, a kromě toho měl zvěřinec se lvy, tygry a levharty, a vedle orlů i jakékoli cizí vzácné druhy ptáků, které byly k nalezení (např. majny, papoušky). U Kunětické hory u Pardubic byla císařská obora, kde za nejvzácnější byla považována prasata divoká. Jeleni a daňci byli chováni i na valech Pražského hradu. Balbín vychvaluje zvláště netolickou oboru pánů z Rožmberka. Kvůli ní zaniklo nejméně pět vesnic, jejichž obyvatelé byli ale odškodněni a byla jim dána půda jinde. Významná je dnes pro nás hlavně tím, že v ní žilo bezpočet králíků, což je vůbec první zpráva o jejich oborovém chovu u nás. V jedné z dalších kapitol ale uvádí králíka jako volně žijícího.

Popisuje i lovy jelenů, kanců a srnců do sítí, štvance se psy a zabíjení zvěře ostěpy nebo kulkou z „velké pušky“. Lov jelenů je prý nejlepší mezi dvěma svátky Panny Marie, Narozením a Nanebevzetím (mezi 15. srpnem a 8. zářím). V říjnu prý nemá cenu lovit, protože srst a maso jsou zkaženy říjí. Podle jiných autorů přebírá údaň o jelenovi *Tragelaphus*, český jelenovi s kozí bradou, přičemž oba tyto druhy žijí i v českých lesích. Bájny je také údaj o dalším druhu jelena, který neshazuje parohy. Kupodivu je v té době možno vysledovat i jisté ochranné aspekty. Kdo v nevhodnou dobu a krutě zachází se samičkami zvěře, stejně jako se samci, toho nenazývají lovcem, ale rezníkem či katem. Zajíc se neměli lovit mezi 25. březnem a 24. srpnem, protože pečují o potomstvo (a kromě toho by to poškodilo setbu).

Popisuje také lov vlků při jejich přemnožení u Pardubic na mršinu umístěnou na dně velké jámy se vzhůru trčícími špičatými kůly a rovněž do sítí. Při zmíněném lovu bylo prý zabito a chyceno asi 20 vlků. Kromě nich se zmiňuje o dvou druhích medvědů, velkých a malých, bez dalšího vysvětlení. V několika loveckých historikách se věnuje i dodnes oblíbené myslivecké latině. Z šelem píše o kočce divoké a rysovi, přičemž se zabývá otázkou existence dvou druhů rysa: *Lynx*, český vostrov, protože ostře vidí, a *Pantera*, český rys, který měl být vzácnější. Sám tyto dohady uzavírá slovy, že je mu to jedno, možná je

to i nějaký kříženec, neboť všechny různé šelmy se velmi často nerovně páří mezi sebou (tehdy běžná myšlenka, že se zvířata v lesích mezi sebou nekontrolované kříží).

Protože s kapitoly o čtvernožcích Balbín podle vlastních slov spěchal a jejich dělení do jistých tříd nepokládal za nutné, možná i proto zaměňoval např. latinské názvy daňka a srnce, tura a zubra, přičemž o zubrovi tvrdí, že se ve skrytých zákoutích našich lesů nachází, především v Hercynském lese (tur i zubr byli v té době už dávno vyhynulí). U bobrů popisuje jako zajímavost dva páry varlat, z nichž spodní dvě vypadají jako srostlá a nová, horní jako už používaná a ochablá. Přitom jde zjevně o bobří anální žlázy, tzv. bobří stroj. Je však s podivem, že Balbín u nás už rozlišoval oba druhy ježků. Správně opravuje Agricolovo dílo, že lasička není myš, ale kunovitá šelma, o hranostajovi však uvažuje, že by to mohla být pontská myš (*Mus Pontica*), protože se na ni hodí celý popis, který přináší Agricola. U plcha používá latinské *Sorex*. Venkovské děti podle něho hledaly na podzim doupatá plchů a lesních myší (*Mus silvestris*) nacpaná lískovými ořechy a dušeje je, že všechny byly dobré. Podobně prý děti vybíraly ořechy z hnízd veverek. Popisuje také spor mezi autory o „plovoucí myši“, přičemž podle popisu šlo zřejmě o rejsky a bělozubky. Ochočená kuna skalní označovala správci krumlovské koleje při nakupování vajec vejce čerstvá a stará, a nikdy se nemýlila.

### Plazi a bezobratlí podle Balbína

V menším rozsahu Balbín píše o plazech a hmyzu. Červec (asi č. kermesový – ten však žije na jihoevropském dubu kermesovém) podle Balbína hojně roste v královské oboře u Poděbrad, vyrábí se z něj karmínová barva, a podle jeho zrn se nazývají měsíce červen a červeneček. Často byli v Čechách spatřeni hadi s korunou nebo čelenkou – zřejmě užovka obojková. V Brně v radniční braně píše o zavěšeném drakovi, který měl být dovezen z Čech (zabit prý byl na hradu Žacléř) a věnován městu jako vzácný dar. Popsáno je prý to tak věrohodně, „že to nikdo nemůže popřít než snad ten, kdo by nevěděl, co je důvěra mezi lidmi.“ Vzápětí ale dodává, že podle jiných jde o krokodýla – tak tomu skutečně je, jeho import se odhaduje do 16. nebo počátku 17. století. Tvrdí, že v Čechách žijí i štíři. V r. 1644 v době velkých letních veder v Praze přinesli do koleje právě vylíhlé štíry, které přítomný lékař označil za pravé a prudce jedovaté. Z glos S. Komárka vyplývá, že šlo pravděpodobně o štírka knihového (*Cheiridium museorum*), který mohl být pokládán za mládata štírů.

### Ornitolog a náruživý čižbař

Více než 10 ucelených kapitol je věnováno ptákům, přičemž ale i v dalších kapitolách se k nim Balbín často vrací. Začíná tím, co je pro tuto skupinu charakteristické i v současnosti – spory o pojmenování ptactva. Z nich podle něho polovina nemá jisté pojmenování. Jako příklady uvádí kavku nazvanou někdy *Graculus*, jindy *Monedula*, poštolku *Tinunculus* nebo *Galgulus*, brkoslava *Ampelis* či *Garrulus*. Často vychází z dat italského lékaře a přírodovědce Aldrovandioho, autora trísvezkového díla

Ornithologiae, a ve snaze popsat především faunistickou pestrost jeho milovaných Čech příliš na přesnost prepisu nebdá. Některé druhy opakuje, u jiných je identifikace obtížná. Někdy, např. u dravců, popisuje samce a samice, mladé a staré ptáky jako samostatné druhy.

Začíná orly a jejich chytáním na hoře Říp (název hory odvozuje od slovesa zřít), kde se jako na jediném kopci široko daleko shromažďovaly i další druhy dravců. Sám se odchytů jakožto nadšený „chytač“ s jistým Burgundanem zúčastnil. Lovili z boudy na jiné dravce rozmístěné po skalách. Šlo o vostřížky (ostříž lesní) a o malé „datlíky“ (*Picus*), česky zvané strakoše nebo strakopoud (tuhýk obecný). Před ně připravil kus masa nebo jiného ptáka. Samotný pták byl přivázán k vidlici, od níž vedl provázek k boudě a ptáčník jím mohl pohybovat tak, aby se pták musel zvednout a znovu posadit. Jakmile se na obloze objevil orel nebo sokol, ptáci svým pohybem či hlasem na něho upozornili. Dravec se snášel dolů, aby jim sebral potravu nebo je ulovil a ptáčník druhým provázkem zdvihl síť a chytil ho. Dravce, kteří se mu nehodili, zabíjel i dnes někdy používaným zapeřováním, tedy perem zabodnutým do hlavy. Ve stejné době chytil prý jeho bratr na vysoké hoře u Loun. Oba se údajně na vrcholu podzimu vraceli do Burgundska, kde trávili zimu, a na jaře opět přijížděli do Čech. Jestřáby, orly a luňáky chytali jen proto, že jim zabíjeli jejich „volavé“ ptáky, a prodávali je, i když na nich příliš nevydělal. Nejraději ale lovili co nejmladší sokoly s modrými pařáty (nejpravděpodobněji rarohy, v té době zřejmě hojně hnízdící). Ty pak vycvičené prodávali králům a nejurozenějším knížatům. Většina sokolů patřících třeba králi Francie a Španělska pocházela právě z Čech, neboť učenlivostí a odvahou vynikali nad ostatními. O něco dále se zmiňuje o rarohovi česky zvaném běložor (*Gyrofalco* a rovněž *Falco albus*), zřejmě rarohovi loveckém, který snad k nám v té době zalétal hojněji a byl v tehdejší sokolnictví velmi oblíben.

„Chytač“ u Loun ale lovil i ptáky německy zvané Trappen (dropy velké), a za tímto účelem živil i několik pomocníků. Dropi přilétali koncem léta a na podzim z barbarských končin do Čech, kde už všechno obilí kromě ovsa bylo sklizeno. Lovci je nechali napást, až ztěžkli, každý si vyhlédl jednoho a některé z nich chytili, než se stáčili vznést. Jejich maso má prý lahodnou chuť a krásná pera jako ozdoby klobouků si kupovali Poláci, Uhři i asijské národy.

Balbín jezdil i na panství hraběte Kinského do Chlumce nad Cidlinou, kde s jeho ptáčníky lovil čížky, jakmile přišly dny, kdy přilétali z východu na západ, což se dělo na podzim. Za určitých dnů se objevovali v takových hejnech, že se pod nimi prohýbaly větve a bylo jich víc než listů. Ptáčník nasypal na vybrané místo jejich oblíbená semena a „prostoduší“ čížkové se na ně slétli. Rychle byli přikryti sítěmi a co nejrychleji zabiti, aby mohli být chytáni další. Během několika dnů se daly natchytat tisíce a tisíce čížků. Při svém pravidelném tahu letí prý každý rok stejnou trasou, takže ptáčníci se nikdy nespletou a všechny lesy, kudy letí, zatarasí sklupci, smýčkami, ptačím lepem, sítěmi a jinými osidly.



IN GENTILITUM AUGUSTISSIMAE DOMUS AUSTRIACAE CLYPEUM, SIMULQUE IN EO ADUMBRATAM BOHEMIAE TELLURIS EFFIGIEM.

**E**N Decus Austriae! retulit quod mē-  
nibus Urbis  
Alicona Austriae dextra cruenta Du-  
Sanguineo luces regis Purpurea campo, (eis! \*  
Quem media innocuo linea lacte lavat;  
Excubat hinc oculis torvum vigilantibus Ales,  
Inde coronatus pro statione Leo est;  
Scuta metalliferi defendunt undique Montes;  
Haec sunt Austriae signa vetula Domus.  
Etro! haec est (video) Telluris imago Bohemae!  
At simul Austriae Principis arma nitent,  
Sudetos Montes lego, Gabretamque comantem,  
Agnoscō tuum, Terra Bohemia, situm:  
Est nosster, toties ribuit qui sanguine Campus,  
Et Mulda, & niveas qui vehit Albus aquas;  
Haec Ales Veteris Czechae, Regūque priorum,  
Estque bicaudatus pro statione Leo.  
Expressa in nostris fulgent Tua stemmata campis  
CAESAR! signa Tuae sunt, LEOPOLDE, Domus.

Conspicis praestas Aquilam, Virtute LEONEM,  
Seu LEO, sive Aquila es! Nos Tua Cura sumus!  
Hoc erat in Fatis, quod Tellus ipsa figurat:  
Austriae ut gereret sceptrum Bohemia Duces.  
Ipsa facit nos Terra Tuos, Ter MAXIME CAE-  
Naturā Austriae tū ditione sumus. (SAR!  
Tu modò, CAESAR, opem Patriae nē subtrahes no-  
Spes Patriae vitā vivit, agitque Tuā. (SAR,  
Ergo donec erit, quod contegit omnia Caelum,  
Donec erit nascens, occiditque dies,  
Dum stabunt Campi, dum ripas Albus habebit,  
Dumque triumphali Muldava Ponte fluat,  
Laus tua donec erit gemmis, pretiūque Metallis;  
Dumque suo stabit Terra Bohemia loco,  
AUSTRIADUM CLYPEUS NOSTRIS RE-  
GNABIT IN ORIS,  
POSTERITASQUE TUA, REX LEOPOLDE, DOMUS!

\* Cyprianus, in Austria, id narrat de Leopoldo Austriae Duce  
Putean, in Purpura Austriae, f. 20.

Obdobně tomu bylo s kvícalami (podle Balbína *Ficedula*) a drozdy (nejspíše brávnici), o nichž věděl, že táhnou v noci a přes den se krmí. Chodil proto s ptáčníky pozorovat noční oblohu ozářenou měsícem a viděl prý jich několik desítek tisíc. Zmiňuje i čečetky přilétající vždy po 3–7 letech, o nichž ale uvádí, že se velikostí dají srovnat s koso, a o něco dále o nich píše jako o ptáčích, kteří dosud nemají latinské pojmenování.

Pokud se v lednu nebo únoru trochu ohřeje vzduch, do otevřené krajiny přiletí skřivani a začínají zpívat. Jakmile se ale vrátí silné větry se sněhem, mnoho jich hyne. Podle Balbína bylo už v té době známo, do jakých krajín odlétá letní ptactvo. Byly prý známé trasy čapů, vlaštovek, křepelek a dalších druhů přes moře. Přesto však uvádí, že stojí za pozornost přezkoumat např. názor, že vlaštovky z Německa a Francie odlétají na břehy Baltského moře, kde se ve vzájemném objetí skrývají pod strmými skalami nad mořem až do jarní rovnodennosti. Všichni prý vědí i to, že naše divoké kachny nemíří dál než do

Itálie, kde obsazují italská jezera. Na Vulsinském jezeru je jich prý o hodně více než 10 tisíc a místní obyvatelé dovedou vyjmenovat české rybníky, odkud přilétají.

Balbín popisuje i několik způsobů chytání skřivanů. Běžně se chytají v noci, kdy nakrmeni spí. Zda byl skřivan uloven ve dne, nebo v noci, se pozná podle toho, jak lahodně chutná. Ti z noci jsou chutnější. Při noční čízbě ptáčníci chodí po polích, kde se ptáci uložili k spánku, a natahují objemné sítě, do nichž se při ranním vzletu chytí. Ve dne nesou na ruce vostřížka nebo na tyči jeho namalovanou napodobeninu, kterou otáčejí, aby se zdálo, že letí. Jakmile skřivani zpozorují, že se blíží nepřítel, přikrčí se na zemi a druhý ptáčník je přikrývá sítěmi. Tyto lovy jsou prý sice namáhavější, ale zábavnější. O tom, jak velká hejna skřivanů se na polích lovila, svědčí i další způsob. Po žních se vybrala velká planina, na níž rostla nedávno pšenice nebo žito, z kterých padá mnoho zrn, potrava skřivanů. Zde se shromažďují v hejnech. Před soumrakem ptáčníci natáhnou na nejzazším místě mezi dva kůly do výšky

člověka síť utkané z jemného modrého vlákna, takže nejsou vidět. U každého kůlu leží obrovské klubko lan, která pomocníci napnou na obě strany tak, aby se plazila po zemi. Pak lana vedou pomalu po zemi, namotávají je a pomalu zmenšují prostor mezi nimi. Skřívání varování tichým posouváním lan se shromažďují, dokud nejsou nahnáni do blízkosti sítí. Když byla noc již přede dveřmi, jsou ospalí a najedení skřívání křikem nahnáni do sítí. Pak následuje jen zabíjení a smrt. Z tisíců jich unikne sotva pět až šest. Zvláštní je, že ve stejných počtech je ptáčníci k jídlu chytali na stejném poli několik dní za sebou. Jde tedy o neskutečná čísla v porovnání s dnešním početním stavem skřivanů.

Dosti podobně popisuje Balbín i chytání koroptví. Bylo nepředstavitelné, aby šlechta slavila bohatou hostinu bez koroptví. Předák lovu musel znát místa, kde se pasou a kde spí. Když se blíží noc, létají stále stejnou cestou na svá noční stanoviště. Na této trase se natáhly sítě v dolní části zdvojené, do nich koroptve napadaly a nemohly se dostat ven. Tak se dá během chvíle chytit celé hejno. Už v té době se ovšem majitelé panství a jejich předáci jevili jako dobří hospodáři. Kolem 6–7 slepiček s jedním kohoutkem bylo vypuštěno na svobodu a ostatní kohoutci byli určeni k jídlu. Následující dny se pak chodilo na další hejnka. V době, kdy hrozila zima, nechávali ptáčníci na svobodě jednoho kohoutka se dvěma slepičkami. Vyhubit celý rod by totiž bylo tyranské, a to se na ptáčníka nesluší. Bylo prý nutné něco nechat na budoucnost a myslet na další pokolení (toho se drželi naši předkové i při lovu zajíců). Ve vztahu k „červeným koroptvím“ (*Perdix rufa*), zřejmě orebicím, zjevně nevěřil Aldrovandimu, že v Čechách nemohly vydržet vinou příliš drsného podnebí. To se však při pozdějších introdukcích ukázalo jako správný postřeh.

Samostatná kapitola je věnována bažantům a desítkám bažantnic, z nichž nejstarší a nejbohatší byla třeboňská, založená v r. 1565. Bažantnice byly v zimě naplněny třemi sty i více ptáky vypouštěnými zjara na svobodu, kde se „rozмноžovali neuvěřitelnou rychlostí“. Už tehdy prý neměli většího nepřítele než straku, za její ulovení byla vypisována odměna. Na konci podzimu zakládali lovci uprostřed hájů ohně, ve kterých pálili kadidlo a jiné byliny, jejichž pach (zvláště ječmenných krup) bažanty přitahoval. Pod přístřešky jim sypali krmení, chytali je do sítí a napůl omámené (to je velmi nepravděpodobné) sbírali a přenášeli znovu do bažantnic, kde chovály samce a samice odděleně. Samce měli na prodej nebo jako dary a také do kuchyně, samice pro další potomstvo – 8 samiček připadalo na jednoho kohouta. Povídání o bažantech uzavírá Balbín tím, že nikdy neviděl něco tak hloupého, jako je bažant, a dokládá to několika příhodami, z nichž mnohé ale patří do myslivecké latiny. Píše i o křížení samce bažanta se slepicí tetřeva a nejmenšího druhu tetřeva (tetřívka) se slepicí bažanta. Vzniká prý tak třetí odrůda bažanta zvláště lahodné chuti.

Balbín ve své době ještě neznal vřavkoše nočního, který tehdy zřejmě v Čechách nehnízdil. Byl mu doručen do koleje v Litoměřicích, a i když ho velikostně popsal



3 Vyobrazení české země z původní Balbínovy knihy (Národní knihovna ČR). Zobrazil Čechy v podobě růže či krásného amfiteátru s vysokými horami tvořícími souvislý věnec. Zeměpisce v té době popisovali Evropu jako sličnou královnu a učinili z Čech její pupek.

4 Ukázka z původního vydání díla *Miscellanea Historica Regni Bohemiae*

jako zakrslého čápa, podle dalšího popisu, včetně rybí potraviny v žaludku, je zjevné, že šlo o tento druh. V Litoměřicích spatřil na Labi poprvé kormorány (*Corvus aquaticus*, doslova vodní krkavec), které nikdy předtím neviděl. Popisuje je jako nejvychytralejší ptáky, protože se v průběhu léta a podzimu podařilo ulovit maximálně dva až tři. Píše, že jsou snad rychlejší než brok, protože se stačí potopit mezi zažehnutím střílného prachu a vystřelením náboje. Za svého pobytu v Jindřichově Hradci spatřil v zajetí chovaného čápa se zcela obráceným zbarvením (*Ciconia inverso colorum ordine*), popisovaného jako čapí obluda. Šlo zcela jasně o čápa černého, který v té době zřejmě představoval neznámou raritu.

O orlech píše, že jsou u nás všechny druhy, a to jak ryšavé, tak černé, že se vyskytují rozmanité druhy supů – mínění pravděpodobně sup hnědý a s. bělohlavý, kteří k nám zřejmě dříve hojněji zalétali. Sám prý spatřil „supy zaječící“ (*Vultur leporarius*), které se autorovi nepodařilo identifikovat. U dravců nezjistil, proč se jeden druh, jenž chytá ryby, nazývá orel český (*Aquila Bohemica*) – zřejmě orlovec říční.

Zajímavé je i to, že poštolky hnízdicí ve věžích Karlštejna (už tehdy tedy poštolky hnízdicí na vysokých stavbách) nosily mláďatům podivný druh „hmyzu“ s lysou hlavou podobnou želvímu krunýři, který na jiném místě nikdo nikdy neviděl – zřejmě korýše listonoha letního, zajímavou, a dnes neznámou kořist místních poštolek.

Všude na dvorech chovali pávy, a to nejen pestré, ale i bílé. Stejně tomu bylo s krocany neboli indickými kohouty, naproti tomu je ze zpráv patrné, že perličky se tehdy v Čechách ještě nechávaly. Rozpoznával tři druhy tetřevů: největší – tetřev

hlušec, prostřední – asi kříženec tetřeva a tetřívka, a nejmenší – tetřívek obecný. V Čechách se prý vyskytovalo také množství jeřábků lesních, že urozené rodiny nepovažovaly velikonoční svátky za řádně oslavené, pokud o prvním velikonočním dnu neokusily jejich maso.

V Balbínově knize existuje i první doklad o vyvěšování špaččích budek u nás. Venkované v budkách jedno nebo dvě mláďata ponechávali a ostatní snědli. Kdyby totiž špaček ztratil všechny potomky, už by nezahnízdil. V klášteře ve Světcích u Bíliny viděl prý volně žijícího špačka, který věrně napodoboval kašláni, skřípot pera při psaní, vytí psa a další zvuky, které vznikaly v ložnici, a také výborně mluvil.

Na královském panství v Pardubicích viděl, jak tam donesené labutě měly mláďata (doklad o jejich chovu na zámeckých rybnících). Na zimu se prý stěhovaly na rybníky v Bechyňském kraji a znovu přelétaly na jaře. Rovněž na Pardubicku žilo velké množství divokých hus a kachen, které v noci někdy spásly pole s ovsem tak dokonale, že nebylo co žnout. Za vzácný druh, vyskytující se především v Boleslavi, pokládá kozlíka (bekasinu otavní), jenž při nočním letu vydává koží třesoucí se zvuk.

O křivkách již věděl, že hnízdí i v nejtěžších zimách a jejich maso je velmi lahodné. Hnízdo si podle něho křivka staví ze smůly, aby zahřála potomstvo. Horní čelist jejího zobáku se stáčí doleva a sotva jeden z tisíce jedinců má čelist stočenou doprava. Mezi množstvím drobných pěvců zmiňuje i šoupálky, aby vzápětí popsal ptáka, kterého mu ukázal rytíř Doudlebský, a kterého prý nikdy předtím nespátřil. Podle popisu však jde zjevně o šoupálka.

### Typičtí „čeští“ ptáci

Snad nejzajímavější je přepsaná kapitola z Aldrovandioho o českém ptákově, latinsky *Garrulus Bohemicus* – brkoslavovi severním, který se podle Balbína rodí a vyrůstá téměř výlučně v Čechách. Občas bývá vidět i na Moravě a někdy v obrovském množství zaplavuje sousední i vzdálené evropské krajiny. Balbín popisuje názory na pojmenování (*Microphoenix*, *Merops*, *nova Avis*, *Lucidia* atd.) tohoto zvláštního ptáka již od dob Pliniovy (ten ho nazýval ptákem Hercynského lesa) a Aristotelových, přičemž Aldrovandi ho nazval podle jeho nejoblíbenější potraviny *Ampelis* (řecky vinná réva). Balbín i toto pojmenování pokládá za nevhodné, protože nevyporozoroval žádnou jeho touhu po vinných hroznech, a kromě toho v Čechách brkoslav vyrůstá v krajích, kde nejsou žádné vinice. Přírodovědec Conradus Gesnerus ho dokonce popsal jako třetí druh straky, což Balbín správně vyvrátil. Nelíbí se mu ani název český pták (*Avis Bohemica*), protože máme i českého papouška (*Psittacus Bohemicus* – zřejmě opět brkoslav), českého orla (*Aquila Bohemica* – pravděpodobně orlovec říční), českého sokola (*Falco Bohemicus* – zřejmě roroh velký) a dokonce i českého drozda (*Turdus Bohemicus* – asi drozd cvrčala). Sám by brkoslava snad nejráději nazval *Zinzirella* podle hlasu, který vydává (ziziri ziziri). Své pojednání o pojmenování končí tím, ať si čtenář vybere sám. Balbín podal i pečlivý popis brkoslava, jeho let, chování i hlas,

a se dvěma profesory anatomie provedl jeho pitvu. Povšiml si pozoruhodně dlouhých střev, což pokládá za způsobení k rychlejší tvorbě výkalů, protože pták během několika minut stráví jídlo (nejrůznější druhy ovoce), které pozřel. V podkapitole o jeho využití zmiňuje pouze, že jeho maso má velmi lahodnou chuť, zvláště je-li pečené. Vícekrát ale opakuje, že je typickým ptákem pro Čechy, kde tráví celý rok a po určité době se natolik rozmnoží, že Čechy nejsou s to ho pojmout. Pak se vypravuje i do jiných krajín, a to v zimě směrem na jih do hlubších a teplejších lesů. Zajímavé jistě je, že lidé považovali brkoslava za ptáka, který nosí neštěstí – ohlašoval prý např. příchod moru, což Balbín vyvrací. Podle názoru jakéhosi nezkoušenějšího ptáčníka se tehdy rozeznávaly dva druhy brkoslavů, větší a menší. Větší brkoslav neboli čečetka se každých 6 let vyskytuje v takovém množství, že se dá chytit úplně všude. Menší měl být brkoslav, který se namnožil každý třetí rok. Podle názoru onoho ptáčníka měl tedy tvořit dva druhy, jiní ptáčníci ale tento názor správně odmítali. Na celé této kapitole je vidět, že některé údaje jsou pravdivé (např. invaze, údaje o rychlém trávení), jiné si odporují (velikost čečetky a brkoslava nebo kosa) a další jsou zcela chybné (hnízdění v Čechách).

#### Názvoslovné perly a překvapující první doklady o výskytu druhů u nás

Následuje seznam českého ptactva od malých ptáků až ke skřivanům, od skřivanů ke krkavcům a seznam ostatních ptáků (mnohdy bez latinských názvů, jindy se zcela špatnými) s připojenými zajímavými samostatnými poznámkami k této kapitole. Vycházel přitom ze seznamu Jana Viktorína (1639–1680, jezuita a Balbínova přítel), podle S. Komárka nejlepšího seznamu ze všech soupisů českých ptáků až

do Fričových prací v 19. století. Viktorína označuje za prvního českého ornitologa v užším slova smyslu, zatímco Balbín byl spíše polyhistor, kabinetní učenc, milovník lovu a výborný znalec číhařské praxe. Jak S. Komárek podotýká, seznam má i velkou jazykově-historickou hodnotu a zájemci o ptačí názvosloví v něm naleznou ve jménech dosud neznámých úplně perly – např. pěnice hluchá (snad p. pokřovní), nepravý slavík (asi pěnice slavíková), kozišek či šídlo (mlynařík), švihlík neboli štěček (vrabec polní), pištěk neboli strnad větší (s. luční), hvížděk (budníček?), štíříček břehový (břehule říční), datelíček malý (šoupálek) atd. V latině se zde objevuje název *Canaria* (kanár) s údajem, že tento pták se u nás také rodí, ale pochází z Kanárských ostrovů – jde zřejmě o nejstarší doklad chovu kanárů u nás (dříve už v knize zmínka o lesknici, *Phalaris*, pěstované pro jejich chov). Mezi pěnkavy řadí také zlatohlávka (odlišuje ho od králíčků), zřejmě první zmínka o zvonohlíkově, o němž se soudilo, že se do střední Evropy dostal až v 19. století. Stejně tak o moudivláčkově se mělo za to, že v Čechách začal hnízdit až ve 20. století, zatímco podle Balbínovy knihy se moudíček či mudivláček v Čechách vyskytoval již v 17. století. O jeho určení nemůže být pochyb, protože Balbín popisuje přesně nejen vzhled, ale i podivuhodné hnízdo. Jde ovšem o převzatá data od Viktorína. Stejně tak dobře je Viktorínem popsaná sýkořice vousatá charakteristickou kresbou visící po způsobu tureckého vousu, a životem v rákosinách. I sýkořice vousatá tedy hnízdila u nás již v 17. století, ačkoli se mělo za to, že tomu tak nastalo až ve 20. století. Totéž zřejmě platí i pro motáka pochopa. U jikavce připojuje Balbín zajímavý dovětek – nejznámější český pták lahodné, příjemně nahořklé chuti. Sojku řadí ve svém seznamu mezi datly, stejně tak

strakopouda či masojídka neboli menšího strakoše – tuňky šedého a obecného. O mandelíčkově (mandelík hajní) píše jako o ptákově královsky zbarveném, avšak tvrdí o něm, že se ukrývá ve snopech (mandelích) posečeného obilí a živí se obilnými zrny. A když už se snopy svezou do stodol, „uniká do hlubokých lesů, vyhledává si jinou potravu a skrývá se tam, dokud ho žně nevytáhnou na pole.“ Balbín sám ale k těmto kapitolám kriticky poznamenává, že pojednání nejsou nejpřesnější ani zcela dokonalá, neboť on „jako řeholník a kněz zaměstnaný v duchovní službě na to nemá čas.“ Viktorín podle Balbína také přiznal, že se mu nepodařilo nikdy spatřit ptáka vytrvale buď s žádnými, nebo jen s kratičkými přestávkami cvrčícího v hustých křoviskách na vlhkých loukách – cvrčilku zelenou (podle popsání přestávek ale mohlo jít i o c. říční).

Kniha je ukončena celou řadou rejstříků českých a latinských jmen rostlin, hub a živočichů, minerálů, hornin, sloučenin a prvků, současných českých a vědeckých jmen, rejstříky místních jmen, autorů citovaných vědeckých a literárních publikací a dalších osob, a také seznamem citovaných děl antických autorů. Jako doplněk je připojena kapitola O poloze a přednostech Moravy ze spisu Tomáše Pešiny z Čechorodu (1629–1680). Zvláštní dík za překlad z latiny a české vydání Balbínovy knihy patří Nakladatelství Academia. Zcela jednoznačně jde o počín kulturně-historický, bez něhož by Balbínovy údaje byly pro českého čtenáře ztraceny.

**Academia, Praha 2017, 614 str.**  
**Editor Stanislav Komárek,**  
**přeloženo z latiny Jiřím A. Čepelákem,**  
**na doprovodném CD uvedeno**  
**původní latinské vydání.**  
**Doporučená cena 895 Kč**

Miloš Ondrášek

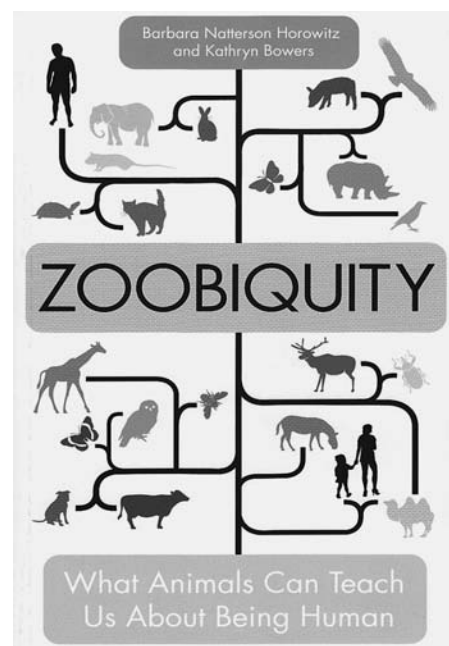
RECENZE

## Barbara Natterson Horowitz a Kathryn Bowers: Zoobiquity. What Animals Can Teach Us About Being Human

Do čeledi kosmanovití (Callitrichidae) patří tamarin vousatý (*Saguinus imperator*), malá, v amazonské pánvi žijící, drápkatá opice. „Barbaro, náš emperor má zástavu srdce, můžeš okamžitě přijet?“ telefonoval hlavní veterinář zoologické zahrady v Los Angeles B. Natterson Horowitzová, profesorka kardiologie lékařské fakulty Kalifornské univerzity. Do této zoo nechodila jen se svými dětmi, ale zvali ji občas ke konzultacím obtížných případů. Se srdcem tamarína neměla žádnou zkušenost, její se ale rozbušilo, když dostala do rukou v dece zabalené drobné stvoření, s vykukující bělovousou hlavičkou a velkýma hnědýma očima. Dívala se do nich a šeptala konejšivě. Veterinář jí ale poklepal na rameno: „Prosím, mlč a neďvej se opici do očí,

vystavuješ ji odchytovému šoku a poškození srdečního svalů.“ Doktorka chtěla vyjádřit „neměj strach, já ti pomohu,“ zvíře ale mohlo rozumět, že mu říká „mám na tebe chuť, sním tě,“ což může vyvolat selhání srdeční činnosti. Anglicky se tomu říká capture myopathy. Není to až tak dávno, co kardiologové začali mluvit o takotsubo syndromu – tak japonští lékaři popsali stav, který byl do té doby zmiňován spíše v beletrii – puklo srdce žalem – broken heart syndrom. Kardiolog v Tokiu popsal, že nemusí jít o silně zúženou arterii nebo její ucpání krevní sraženinou, ale následkem emocionálního stresu se může rozpnat levá srdeční komora, až zkolabuje.

To, co před několika roky vzrušilo svět kardiologů, veterináři znají mnoho let.



B. Natterson Horowitzová začala uvažovat, zda jde o výjimečnou situaci, nebo veterinářům je jasné, co lékařům není? Pátrala po příbuznosti člověka a zvířete na poli